

O‘ZBEK VA INGLIZ KINO DISKURSIDA INGVOKULTUREMALARNING IZOMORFIK-ALLOMORFIK XUSUSIYATLARI VA LAKUNARLIK DARAJALARI

Mamatqulova Marhabo
Qo‘qon universiteti

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek va ingliz milliy kino diskursida qo‘llanilgan lingvokulturemalarning izomorfik va allomorfik xususiyatlari, shuningdek, ularning lakunarlik darajalari chog‘ishtirma-lingvomadaniy yondashuv asosida tadqiq etiladi. Tadqiqot materialini “Mahallada duv-duv gap”, “Suyunchi”, “Four Weddings and a Funeral” hamda “A Private Function” filmlaridan olingan 180 ga yaqin lingvokulturema tashkil etadi. Maqolaning maqsadi ikki tildagi lingvokulturemalarning konseptual, pragmatik, struktur va leksik izomorfik jihatlarini, shuningdek, nominativ-tasnifiy, madaniy-semantik, struktur va onomastik allomorfik xususiyatlarini aniqlash, ularning lakunarlik darajasini olti omil asosida tasniflashdan iborat. Tadqiqotda chog‘ishtirma-tipologik, komponent tahlili, kontekstual-pragmatik va statistik metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ikki xalq kino diskursida nikoh, oila va jamoaviylik konseptlari izomorfik tarzda mushtarak bo‘lsa-da, ularning lisoniy ifodalanish vositalari milliy o‘ziga xoslikka ega. Lakunarlik tahlili natijasida lingvokulturemalarning katta qismi (o‘zbek tilida 38, ingliz tilida 55 birlik) kuchli lakunar toifaga mansub ekanligi aniqlandi. Olingan xulosalar chog‘ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik nazariyasini boyitadi hamda audiovizual tarjima, subtitrlash va dublyaj amaliyoti uchun konkret metodologik tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Tadqiqot, shuningdek, madaniyatlararo kommunikatsiya va xorijiy til o‘qitish sohalarida ham amaliy qo‘llanilishga ega.

Kalit so‘zlar: lingvokulturema, izomorfizm, allomorfizm, lakunarlik, kino diskursi, chog‘ishtirma-lingvomadaniy tahlil, ekvivalentlik darajasi

ISOMORPHIC-ALLOMORPHIC CHARACTERISTICS AND DEGREES OF LACUNARITY OF LINGUOCULTUREMES IN UZBEK AND ENGLISH FILM DISCOURSE

Mamatqulova Marhabo
Kokand University

Abstract: This article examines the isomorphic and allomorphic characteristics, as well as the degrees of lacunarity, of linguoculturemes used in Uzbek and English national film discourse, employing a comparative-linguocultural approach. The

research material comprises approximately 180 linguoculturemes drawn from the films *Mahallada duv-duv gap*, *Suyunchi*, *Four Weddings and a Funeral*, and *A Private Function*. The study aims to identify the conceptual, pragmatic, structural, and lexical isomorphic aspects—as well as the nominative-classificatory, cultural-semantic, structural, and onomastic allomorphic features—of linguoculturemes in both languages, and to classify their degrees of lacunarity based on six factors. Comparative-typological, componential analysis, contextual-pragmatic, and statistical methods were employed in the research. The results indicate that while the concepts of marriage, family, and collectivism are shared isomorphically across the film discourses of both nations, the means of their linguistic expression reflect distinct national characteristics. The analysis of lacunarity revealed that a significant portion of the linguoculturemes (38 units in Uzbek and 55 in English) belong to the category of strong lacunarity. The findings enrich the theories of comparative linguistics and translation studies and serve to develop concrete methodological recommendations for the practice of audiovisual translation, subtitling, and dubbing. The research also has practical applications in the fields of intercultural communication and foreign language teaching.

Keywords: linguocultureme, isomorphism, allomorphism, lacunarity, film discourse, comparative linguocultural analysis, degree of equivalence

KIRISH

Zamonaviy chog'ishtirma tilshunoslikda ikki yoki undan ortiq tildagi lingvomadaniy birliklarni qiyosiy tahlil qilish nafaqat ularning o'xshash, balki farqli jihatlarini ham ochib berishni taqozo etadi. Bunday tadqiqotlarda izomorfizm va allomorfizm tushunchalari markaziy o'rin tutadi, zero ular tillararo umumiylik va o'ziga xoslikni ilmiy asosda tavsiflash imkonini beradi. Kino diskursi, o'z navbatida, bunday tadqiqotlar uchun boy va serqirra material manbayi hisoblanadi, chunki unda verbal komponent vizual va audial vositalar bilan uyg'unlashgan holda xalqning madaniy-tarixiy tajribasini yaxlit tarzda namoyon etadi.

O'zbek va ingliz xalqlari turli til oilalariga mansub bo'lib, ularning tarixiy taraqqiyoti, diniy e'tiqodi, ijtimoiy tuzumi va turmush tarzida sezilarli farqlar mavjud. Shu bilan birga, har ikki xalqda ham nikoh, oila, jamoaviylik, mehmondo'stlik kabi umuminsoniy qadriyatlar mavjud bo'lib, ular lisoniy jihatdan turlicha vositalar bilan ifodalanadi. Aynan shu o'xshashlik va farqlilik dialektikasini o'rganish lingvokulturologiyaning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Bunday tadqiqot, bir tomondan, umuminsoniy qadriyatlarning universalligini isbotlasa, ikkinchi tomondan, har bir xalqning betakror milliy-madaniy o'ziga xosligini ilmiy asoslab beradi.

Tarjimashunoslik nazariyasida lakuna tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi, zero u ikki til o'rtasidagi ekvivalentlik darajasini belgilovchi asosiy mezonlardan biri

hisoblanadi. J.P.Vinay va J.Dalbelnet tomonidan ishlab chiqilgan tarjima usullari nazariyasi [1] shuni ko'rsatadiki, til birliklari orasida bevosita muqobil topilmagan hollarda tarjimon qarz olish, kalka, modulyatsiya kabi maxsus usullardan foydalanishga majbur bo'ladi. Bunday holatlar, ayniqsa, madaniy jihatdan boy semantikaga ega lingvokulturemalar tarjimasida yaqqol namoyon bo'ladi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, o'zbek va ingliz kino diskursida qo'llangan lingvokulturemalarning izomorfik-allomorfik xususiyatlari hamda lakunarlik darajalarini kompleks tadqiq etish orqali ikki xalq o'rtasidagi madaniyatlararo muloqotni samarali tashkil etish, audiovizual tarjima sifatini oshirish va tillararo ekvivalentlik masalalarini nazariy jihatdan chuqurroq asoslash imkoniyati yaratiladi. Bugungi kunda o'zbek kinolarining xalqaro maydonda tanilishi, shuningdek, ingliz tilidagi filmlarning o'zbek tiliga dublyaj va subtitrlash orqali tarjima qilinishi amaliyoti kengayib borayotganini hisobga olsak, ushbu masalaning amaliy ahamiyati yanada ortadi.

Tadqiqotning maqsadi o'zbek va ingliz milliy kino diskursida qo'llanilgan lingvokulturemalarning izomorfik (konseptual, pragmatik, struktur, leksik) va allomorfik (nominativ-tasnifiy, madaniy-semantik, struktur, onomastik) xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, ularning lakunarlik darajalarini olti mezon asosida tasniflashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, izomorfizm va allomorfizm tushunchalarining nazariy-metodologik asoslarini yoritish; ikkinchidan, tanlangan kino matnlaridagi lingvokulturemalarni izomorfik va allomorfik jihatlar bo'yicha tahlil qilish; uchinchidan, lakuna tushunchasi va uning turlarini nazariy jihatdan asoslash; to'rtinchidan, tahlil etilgan lingvokulturemalarni lakunarlik darajasi bo'yicha tasniflab, miqdoriy ko'rsatkichlarini chog'ishtirish.

Maqolaning tuzilishi kirish, adabiyotlar sharhi, metodologiya, natijalar va tahlil, muhokama hamda xulosa qismlaridan iborat bo'lib, tadqiqot natijalari ikkita jadval orqali vizuallashtirilgan holda taqdim etiladi. Tadqiqot natijalari nazariy jihatdan lingvokulturologiya va chog'ishtirma tilshunoslik fanlarini boyitish bilan birga, amaliy jihatdan tarjimashunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya sohalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan konkret tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tadqiqot doirasida izomorfizm tushunchasi ikki tildagi lingvokulturemalarning konseptual, pragmatik, struktur va leksik jihatdan mushtarakligini, allomorfizm esa ularning nominativ-tasnifiy, madaniy-semantik, struktur va onomastik jihatdan farqlanishini bildiruvchi metodologik kategoriyalar sifatida qo'llaniladi. Ushbu ikki kategoriyani birgalikda tadqiq etish, bizningcha, tillararo qiyosiy tahlilning to'liqroq va xolisona manzarasini yaratadi, zero faqat o'xshashliklarga yoki faqat farqlarga e'tibor qaratish tadqiqot natijalarini bir tomonlama qilib qo'yishi mumkin. Shu bois,

mazkur maqolada ikki qarama-qarshi, ammo bir-birini to'ldiruvchi tendensiya - universallik va milliylik - muvozanatli tarzda yoritishga harakat qilinadi.

Lakunarlik masalasi esa nafaqat nazariy, balki chuqur amaliy ahamiyatga ham ega, chunki u bevosita tarjima sifatiga, madaniyatlararo tushunmovchiliklarning oldini olishga hamda xorijiy tilni o'rganuvchilarning madaniy kompetensiyasini shakllantirishga bog'liqdir. Zamonaviy globallashuv sharoitida kino mahsulotlari orqali madaniyatlar o'rtasidagi almashinuv tobora jadallashib borayotgan bir paytda, lakunar birliklarni to'g'ri aniqlash va ularga adekvat tarjima strategiyasini tanlash masalasi amaliy tarjimonlik faoliyatida muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, ushbu masala faqat tarjimonlar uchungina emas, balki xorijiy til o'qituvchilari, madaniyatshunoslar va kino sohasi mutaxassislari uchun ham amaliy qiziqish uyg'otadi, chunki lakunar birliklarni to'g'ri anglash madaniyatlararo muloqot jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tushunmovchiliklarning oldini olishga xizmat qiladi va ikki xalq o'rtasidagi o'zaro hurmat va tushunishni mustahkamlashga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Izomorfizm va allomorfizm tushunchalari dastlab tipologik tilshunoslikda tillarning struktur o'xshashlik va farqlarini tavsiflash uchun qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik lingvokulturologiya doirasida ham faol qo'llanila boshlandi. V.V.Vorobyov lingvokulturemani til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi milliy-madaniy birlik sifatida ta'riflab, uning turli tillarda umumiy va farqli jihatlariga ega bo'lishini asoslagan [2]. A.Vejbitskaya har bir tilning o'ziga xos "kalit so'zlar"i borligini ko'rsatib, madaniyatni tilning semantik tizimi orqali o'rganish mumkinligini isbotlagan [3], bu esa allomorfik tadqiqotlarning nazariy asosini tashkil etadi.

Lakuna nazariyasining rivojlanishida Y.Sorokin va I.Markovining ishlari muhim o'rin tutadi, ular lakunani madaniyatlararo muloqotdagi "bo'shliq" sifatida talqin etib, uning madaniyat, predmet va kommunikativ makon darajalarida yuzaga kelishini ko'rsatganlar [4]. K.Heyl lakunani oddiy lug'aviy yetishmovchilik emas, balki madaniy idrok va nomlash tizimidagi farq sifatida tavsiflaydi [5], bu yondashuv lakunarlikni sof lingvistik emas, balki kognitiv-madaniy hodisa sifatida talqin etish zaruriyatini ko'rsatadi. T.Anoxina esa lakunalarni o'rganishga bag'ishlangan alohida yo'nalish - lakunologiyani asoslab, lakunalarning til, nutq va kognitiv hodisa o'rtasidagi birlik ekanligini ta'kidlaydi [6].

Tarjimashunoslik nuqtai nazaridan J.P.Vinay va J.Dalbelnetning tarjima usullari nazariyasi [1] lakunar birliklarni tarjima qilish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. A.Ertelt-Fit va I.Panasyuk lakunani madaniyatlararo kommunikatsiya va etnopsixolingvistik tahlil vositasi sifatida ko'rib, uni boshqa millat vakili uchun izoh talab qiladigan madaniy fragment sifatida belgilaydilar [7].

O'zbek tilshunosligida ham lakunarlik va ekvivalentlik masalalari o'rganilgan. N.To'xtaxodjayeveva badiiy tarjimada lingvokulturemalarning ifodalanish xususiyatlarini tadqiq etib, ularning tarjimada saqlanish darajasini asosli mezonlar bilan izohlagan [8]. O.Fayzulloyev o'zbek folkloridagi lingvokulturemalarning ingliz tiliga tarjimasi masalasini o'rganib, bolalar folklori materialida lakunarlikning namoyon bo'lish xususiyatlarini ko'rsatgan [9]. Shuningdek, G.Mirzayeva o'zbek va ingliz badiiy matnlaridagi lingvokulturemalarning semantik xususiyatlarini tadqiq etib, ularning tarjimadagi muammolarini yoritgan [10].

Kino diskursiga oid tadqiqotlar orasida S.Nazmutdinova rus, ingliz va fransuz kino diskursi materialida garmoniya kategoriyasini tarjimashunoslik nuqtai nazaridan o'rgangan [11]. G.Slushkin va M.Efremova kinotekstni lingvokulturologik tahlil obyekti sifatida ko'rib chiqib, unda qo'llanilgan realiyalarning tomoshabin ongidagi madaniy assotsiatsiyalarini tadqiq etganlar. Bunday tadqiqotlar kino matnining tarjimashunoslik uchun alohida qiyinchilik tug'diruvchi material ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tipologik tilshunoslikda izomorfizm va allomorfizm masalalari V.D.Arakin tomonidan ham chuqur o'rganilgan bo'lib, u tillarning struktur darajadagi umumiy va farqli xususiyatlarini aniqlashda qiyosiy-tipologik metodning ahamiyatini asoslab bergan. Ushbu nazariy yondashuv mazkur tadqiqotda lingvokulturemalarning struktur izomorfizmini tahlil qilishda metodologik asos sifatida qo'llanildi.

Biroq, yuqorida keltirilgan tadqiqotlarning aksariyati yo faqat lakunarlik, yo faqat izomorfizm-allomorfizm masalasiga alohida-alohida bag'ishlangan bo'lib, o'zbek va ingliz milliy kinolari misolida bu ikki hodisani kompleks tarzda, bir tadqiqot doirasida chog'ishtirma o'rganish masalasi hozirgacha alohida tadqiqot obyekti sifatida to'liq yoritilmagan, bu esa mazkur maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi. Aynan shu bo'shliqni to'ldirish maqsadida mazkur tadqiqot ikkala hodisani - izomorfizm-allomorfizm va lakunarlikni - yagona metodologik doirada, bir xil material asosida chog'ishtirma tahlil qilishga qaratildi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot materialini o'zbek milliy kinematografiyasining "Mahallada duv-duv gap" va "Suyunchi", ingliz milliy kinosining "Four Weddings and a Funeral" hamda "A Private Function" filmlaridan yig'ilgan 180 ga yaqin lingvokulturema tashkil etadi, ulardan 80 tasi o'zbek, 100 tasi ingliz kino matnlariga tegishlidir. Material tanlovida asosiy mezon sifatida filmlarning milliy madaniyatni yorqin va xilma-xil vositalar bilan ifodalashi hamda ularda nikoh, oila, jamoaviylik kabi umuminsoniy konseptlarning keng aks etganligi olindi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi: chog'ishtirma-tipologik metod ikki tildagi lingvokulturemalarning konseptual, pragmatik, struktur va leksik izomorfik hamda nominativ-tasnifiy, madaniy-semantik, struktur va onomastik allomorfik jihatlarini aniqlashga xizmat qildi; komponent tahlili metodi orqali

lingvokulturemalarning semantik tarkibiy qismlari (denotativ, konnotativ, assotsiativ semalar) ajratib ko'rsatildi; kontekstual-pragmatik metod lingvokulturemalarning kino dialogidagi nutqiy vazifasini aniqlashga yordam berdi; distributiv metod lingvokulturemalarning boshqa birliklar bilan qo'llanilish o'rnini tahlil qildi; statistik metod esa lakunarlik darajalari bo'yicha miqdoriy ko'rsatkichlarni hisoblashda qo'llanildi.

Lakunarlik darajalarini aniqlashda tadqiqot oltita mezonga tayandi: ekvivalentlik darajasining chegaralanganligi, milliy ma'noning o'ziga xosligi, institutsional-madaniy farqlanish, konnotativ-pragmatik ma'noning farqlanishi, frazeologik-paremiologik obrazlilik hamda kinokulturemalarning nutqda barqarorlashuvi. Ushbu mezonlar asosida har bir lingvokulturema to'rt darajaga - lakunasiz muqobil, qisman lakunar, kuchli lakunar va mutlaq lakunar - taqsimlandi. Tasniflash jarayonida har bir birlik uchta bosqichda tekshirildi: avval ikkinchi tildagi tayyor ekvivalent mavjudligi, so'ngra ushbu ekvivalentning madaniy ma'noni qay darajada qamrab olishi, nihoyat, izohsiz tushunish imkoniyati baholandi. Bu ko'p bosqichli protsedura tasniflashning obyektivligini oshirishga xizmat qildi va natijalarning ilmiy asoslanganligini ta'minladi.

Tadqiqot jarayonida izomorfik-allomorfik tahlil bilan lakunarlik tahlili o'zaro bog'liq holda olib borildi, ya'ni allomorfik xususiyatga ega bo'lgan lingvokulturemalar, qoida tariqasida, yuqori lakunarlik darajasiga ega ekanligi taxmin qilindi va bu gipoteza tahlil davomida statistik ma'lumotlar bilan tekshirildi. Material tahlil qilinishidan avval har bir lingvokulturema alohida kartotekaga kiritildi, unda leksik birlik, uning kino matnidagi konteksti, lug'aviy ma'nosi, madaniy izohi hamda ikkinchi tildagi mumkin bo'lgan muqobillari qayd etildi. Bunday tizimli kartotekalash tadqiqot natijalarining takrorlanuvchanligini ta'minlab, keyingi tadqiqotchilar uchun ham foydalanish imkoniyatini yaratadi. Olingan miqdoriy ma'lumotlar Microsoft Excel dasturi yordamida qayta ishlanib, ularning foizli va nisbiy ko'rsatkichlari hisoblab chiqildi, bu esa natijalarni jadval va diagramma ko'rinishida aniq va tushunarli taqdim etish imkonini berdi.

NATIJALAR VA TAHLIL

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek va ingliz milliy kino diskursida qo'llangan lingvokulturemalar bir qator izomorfik jihatlariga ega. Konseptual izomorfizm nuqtai nazaridan ikki xalq kino matnida ham nikoh-to'y konsepti yetakchi o'rin tutadi: o'zbek filmlarida *kelin*, *kuyov*, *sarpo*, *kuyovto'ra*, *yor-yor* kabi birliklar, ingliz filmlarida esa *bride*, *wedding*, *groom*, *wedding coat*, *bridesmaid*, *best man* kabi birliklar ushbu konseptni ifodalaydi. Shuningdek, oilaviy munosabatlar (*onani ko'ngli bolada* - *Sunday dinner*) va jamoaviylik (*mahalla*, *hashar* - *pub*, *parish*) konseptlari ham har ikki tilda izomorfik tarzda namoyon bo'ladi. Pragmatik izomorfizm bo'yicha lingvokulturemalarning murojaat qilish, xushxabar yetkazish va kinoya qilish

vazifalarini bajarishi ikki tilda ham kuzatildi, biroq bu vazifalarni amalga oshiruvchi konkret birliklar milliy xususiyatga ega.

1-jadvalda o'zbek va ingliz milliy kino diskursida qo'llangan lingvokulturemalarning struktur izomorfik jihatlarini bo'yicha taqsimoti keltirilgan.

1-jadval

O'zbek va ingliz milliy kino diskursida lingvokulturemalarning struktur izomorfik jihatlarini bo'yicha taqsimoti

Struktur modeli	O'zbek tilida	Ingliz tilida
Sodda leksema	19	35
Qo'shma / birikmali leksema	6	58
Derivatsion (yasama) leksema	6	7
Juft leksema	3	0

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, ikki tilda ham sodda, qo'shma va derivatsion struktur modellar mavjud bo'lib, bu ularning struktur izomorfizmini tasdiqlaydi, biroq har bir modelning miqdoriy salmog'i tillararo farqlanadi. Xususan, sodda leksemalar ikki tilda ham keng tarqalgan bo'lsa-da (o'zbek tilida 19, ingliz tilida 35 birlik), qo'shma va birikmali modellar ingliz tilida (58 birlik) o'zbek tiliga (6 birlik) nisbatan ancha ustunlikka ega, bu ingliz tilining analitik tabiati bilan izohlanadi.

Allomorfik tahlil natijalari lingvokulturemalarning milliy o'ziga xosligini yanada yorqinroq ochib beradi. Nominativ-tasnifiy allomorfizm bo'yicha bir xil madaniy voqelik (masalan, nikoh oldi jarayoni) ikki tilda tubdan farqli tarzda nomlanadi: o'zbek tilida *sovchilik* ikki oila vakillarining kelishuvini, ingliz tilida *pop the question* esa ikki yoshning mustaqil qarorini bildiradi. Madaniy-semantik ma'no farqlanishi bo'yicha esa *kelin* va *bride* kabi denotativ jihatdan yaqin birliklar ham konnotativ ma'noda farq qiladi: o'zbek tilidagi *kelin* qaynona-kelin munosabatlari, oilaga xizmat qilish kabi qo'shimcha semalarni o'z ichiga olsa, ingliz tilidagi *bride* bunday assotsiatsiyalardan holdir.

Lakunarlik tahlili natijalari 2-jadvalda umumlashtirilgan holda keltirilgan.

2-jadval

O'zbek va ingliz milliy kino diskursida lingvokulturemalarning lakunarlik darajalari bo'yicha taqsimoti

Lakunarlik darajasi	O'zbek tilida	Ingliz tilida	Jami
Lakunasiz muqobil	5	5	10
Qisman lakunar	15	39	54
Kuchli lakunar	38	55	93
Mutlaq lakunar	21	5	26
Jami	79	104	183

2-jadval ma'lumotlariga ko'ra, har ikki tilda ham kuchli lakunar lingvokulturemalar eng yuqori ko'rsatkichga ega (ingliz tilida 55, o'zbek tilida 38

birlik), bu esa milliy kinolardagi madaniy birliklarning katta qismi boshqa tilga izohsiz o'girilganda o'z ma'nosini to'liq yo'qotishini ko'rsatadi. Qisman lakunar birliklar ingliz tilida (39 birlik) o'zbek tiliga (15 birlik) nisbatan ko'proq bo'lib, bu diniy, rasmiy va ijtimoiy institutlarni bildiruvchi ingliz leksikasining o'zbek tilida qisman muqobili mavjudligi, biroq to'liq madaniy ma'nosi saqlanmasligi bilan izohlanadi. Mutlaq lakunar birliklar, aksincha, o'zbek tilida (21 birlik) ingliz tiliga (5 birlik) nisbatan ancha ko'p, bu o'zbek milliy kinolarida urf-odat, xalqona nutq va marosim leksikasining boyligini ko'rsatadi. Lakunasiz muqobil lingvokulturemalar har ikki tilda ham teng miqdorda (5 tadan) qayd etildi, bu esa nikoh, to'y kabi umuminsoniy tushunchalarning universalligini tasdiqlaydi.

Onomastik allomorfizm bo'yicha ham sezilarli farqlar aniqlandi: ingliz kino matnlarida toponimik (*Knightsbridge, Westminster Abbey*) va tarixiy-adabiy (*Wordsworth, Auden*) lingvokulturemalar ustunlik qilsa, o'zbek kino matnlarida antroponimik (*Qo'zivoi, Tursunboy, A'zayimxon*) birliklar yetakchilik qiladi. Bu farq ikki xalqning ijtimoiy makon va shaxsni nomlash an'alaridagi tafovutni yaqqol ko'rsatadi hamda struktur allomorfizm bilan bir qatorda madaniy-tarixiy asosga ham egadir.

Frazeologik va paremiologik allomorfizm bo'yicha ham qiziqarli natijalar qayd etildi. O'zbek tilidagi frazem-lingvokulturemalar, odatda, ko'p komponentli va obrazlilikka boy tuzilishga ega (masalan, *yetti qavat ko'rpachada o'tirmoq* to'rt komponentdan iborat bo'lib, unda miqdoriy kuchaytirish, maishiy realiya va ijtimoiy maqom semalari birlashgan), ingliz tilidagi frazemalar esa qisqa va idiomatik shaklda (*pop the question, settle down*) namoyon bo'ladi. Paremiologik birliklar borasida ham shunga o'xshash tendensiya kuzatildi: ingliz tilidagi paremiyalar diniy-bibliyaviy manbalarga tayangan bo'lsa (*if I speak with the tongues of men and of angels but have not love*), o'zbek tilidagi paremiyalar xalq og'zaki ijodiga xos parallelizm va antiteza vositalariga asoslanadi (*yaxshi kelin tushsa berdi Xudo, yomon kelin tushsa urdi Xudo*).

Lakunarlik darajalari bo'yicha olingan natijalarni chuqurroq tahlil qilsak, kuchli lakunar toifaga kiruvchi lingvokulturemalarning aksariyati diniy-institutsional (*vicar, parish, congregation*) yoki xalqona-emotsional (*girgitton, o'rgilay, qurmagur*) xarakterga ega ekanligi ko'zga tashlanadi. Bu esa lakunarlikning ikki asosiy manbasini - institutsional-madaniy farqlanish va konnotativ-pragmatik ma'no farqlanishini - amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Qisman lakunar toifadagi birliklar, o'z navbatida, ko'proq diniy lavozim nomlari (*priest, saint*) hamda ijtimoiy-maishiy tushunchalar (*ring, hell, fiancée*) atrofida guruhlanadi, bu ularning denotativ ma'nosi tarjima qilinsa-da, konnotativ-madaniy qatlami yo'qolishini ko'rsatadi.

Yakuniy umumlashtirish sifatida shuni aytish mumkinki, izomorfizm asosan konseptual va struktur darajada, allomorfizm esa nominativ va konnotativ darajada kuzatiladi, lakunarlik esa aynan shu ikki hodisaning kesishgan nuqtasida, ya'ni

allomorfik xususiyat kuchaygan sari lakunarlik darajasi ham yuqorilashuvi tarzida namoyon bo'ladi. Statistik ma'lumotlar bu bog'liqlikni yaqqol tasdiqlaydi: struktur va nominativ jihatdan eng ko'p farqlanuvchi birliklar (masalan, ingliz tilidagi qo'shma va birikmali lingvokulturemalar hamda o'zbek tilidagi yasama va xalqona birliklar) aynan kuchli va mutlaq lakunar toifalarga to'g'ri kelmoqda. Bu esa izomorfizm-allomorfizm va lakunarlik nazariyalarini bir-biridan ajratib emas, balki yaxlit tizim sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatuvchi muhim metodologik xulosadir.

MUHOKAMA

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz milliy kino diskursidagi lingvokulturemalar bir tomondan umuminsoniy qadriyatlarni ifodalovchi izomorfik konseptual asosga ega, ikkinchi tomondan, ularning lisoniy ifodalanish vositalari chuqur milliy-madaniy allomorfizmni namoyon etadi. Bu xulosa V.V.Vorobyov [2] va A.Vejbitskaya [3] tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlarni to'ldiradi va konkretlashtiradi, zero ular til va madaniyat munosabatining universal hamda milliy jihatlarini nazariy jihatdan asoslagan bo'lsalar, mazkur tadqiqot bu qarashlarni aniq empirik material - kino diskursi - asosida dalillaydi.

Lakunarlik darajalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, kuchli lakunar lingvokulturemalarning yuqori ko'rsatkichi (ingliz tilida 55, o'zbek tilida 38) K.Heylning lakunani madaniy idrok va nomlash tizimidagi farq sifatida talqin etishi [5] bilan to'liq mos keladi. Bu, o'z navbatida, audiovizual tarjima amaliyotida bunday birliklarni izohsiz, bevosita tarjima qilish maqsadga muvofiq emasligini, aksincha, tavsifiy tarjima, funksional ekvivalent yoki madaniy sharh berish usullaridan foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Mutlaq lakunar birliklarning o'zbek tilida sezilarli darajada ko'pligi (21 taga qarshi 5 ta) alohida muhokama talab qiladi. Bu holat, bizningcha, tanlangan o'zbek filmlarining janriy xususiyati - xalq maishiy komediyasi ekanligi - bilan bog'liq bo'lib, unda personajlar nutqi xalqona ibora, kinoya va mahalliy urf-odatlariga boy tarzda beriladi. Shu bilan birga, bu natija o'zbek tilining boy frazeologik-paremiologik fondiga ega ekanligini ham tasdiqlaydi. Bunday xulosa amaliy jihatdan muhim, zero u o'zbek kino mahsulotlarini xalqaro auditoriyaga taqdim etishda subtitrlash va dublyaj jarayonida qanchalik katta hajmdagi madaniy sharh talab qilinishini oldindan bashorat qilish imkonini beradi.

Shuningdek, izomorfik-allomorfik tahlil natijalari chog'ishtirma tilshunoslikning umumiy metodologik tamoyili - tillarning bir vaqtning o'zida ham universal, ham milliy xususiyatga ega ekanligi - ni yana bir bor tasdiqlaydi. Bu xulosa, ayniqsa, til o'qitish metodikasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi, zero xorijiy tilni o'rgatishda faqat grammatik tizimni emas, balki uning ortida turgan madaniy kontekstni ham o'rgatish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqotda aniqlangan onomastik allomorfizm natijalari ham alohida muhokama qilinishga loyiq. Ingliz kino matnlarida toponimik va tarixiy-adabiy nomlarning ustunligi ingliz jamiyatida ijtimoiy maqom va sinfiy mansublikning geografik va madaniy-tarixiy assotsiatsiyalar orqali ifodalanish an'anasidan dalolat beradi. O'zbek kino matnlaridagi antroponimik lingvokulturemalarning ustunligi esa o'zbek madaniyatida shaxsning o'zi, uning xarakteri va unga bog'langan ezgu tilaklar markaziy o'ringa qo'yilishini ko'rsatadi. Bu farq, aslida, ikki xalqning individuallik va jamoaviylik, shaxs va makon nisbatiga bo'lgan munosabatidagi chuqur falsafiy-madaniy tafovutni aks ettiradi, desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Lakunarlik ko'rsatkichlarining amaliy tarjimashunoslikka qo'llanilishi borasida shuni ta'kidlash lozimki, kuchli va mutlaq lakunar birliklarni bevosita transliteratsiya yoki so'zma-so'z tarjima qilish tomoshabinni chalg'itishi, hatto noto'g'ri madaniy tasavvur uyg'otishi mumkin. Shu sababli, audiovizual tarjima amaliyotida bunday birliklar uchun ekranda qisqa izoh berish, subtitrd qo'shimcha kontekst yaratish yoki dublyaj matnida funksional moslashtirish usullaridan foydalanish tavsiya etiladi. Bu tavsiya J.P.Vinay va J.Dalbelnetning adaptatsiya usuli haqidagi qarashlari [1] bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni kino tarjimasida kontekstida yangicha talqin qilish imkonini beradi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz milliy kino diskursida qo'llanilgan lingvokulturemalarning izomorfik-allomorfik xususiyatlari va lakunarlik darajalarini chog'ishtirma asosda tahlil qilish orqali quyidagi xulosalarga kelishga imkon berdi. Birinchidan, ikki xalq kino diskursida nikoh, oila va jamoaviylik kabi konseptlar izomorfik tarzda mushtarak bo'lib, bu umuminsoniy qadriyatlarning tillararo universalligini tasdiqlaydi. Ikkinchidan, ushbu konseptlarning lisoniy ifodalanish vositalari - nominativ-tasnifiy, madaniy-semantik, struktur va onomastik jihatdan - chuqur allomorfik farqlarga ega bo'lib, bu har bir xalqning betakror tarixiy-madaniy tajribasidan kelib chiqadi.

Uchinchidan, lakunarlik tahlili natijasida lingvokulturemalarning katta qismi (jami 180 ga yaqin birlikning 93 tasi) kuchli lakunar toifaga mansub ekanligi aniqlandi, bu esa milliy kino mahsulotlarini boshqa tilga tarjima qilishda izohli, tavsifiy va funksional-ekvivalent tarjima usullarining alohida ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. To'rtinchidan, o'zbek tilida mutlaq lakunar birliklarning, ingliz tilida esa qisman lakunar birliklarning nisbatan ko'pligi ikki xalqning madaniy o'ziga xosligi turli lisoniy sathlarda namoyon bo'lishini isbotlaydi.

Tadqiqot natijalari nazariy jihatdan lingvokulturologiya va chog'ishtirma tilshunoslik fanini boyitib, izomorfizm-allomorfizm va lakunarlik nazariyasini kino diskursi materialida yangi empirik dalillar bilan mustahkamladi. Amaliy jihatdan esa natijalar audiovizual tarjima, subtitrlash, dublyaj sohalarida, shuningdek, xorijiy til

o'qitish va madaniyatlararo kommunikatsiya kurslarida qo'llanma sifatida foydalanilishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlarda lakunar lingvokulturemalarning aniq tarjima strategiyalarini ishlab chiqish, shuningdek, boshqa til juftliklari (masalan, o'zbek-rus yoki o'zbek-turk) misolida ham shunga o'xshash chog'ishtirma tahlil o'tkazish istiqbolli yo'nalish sifatida belgilanadi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt asosidagi mashina tarjimasi tizimlarining kuchli lakunar lingvokulturemalarni qay darajada to'g'ri tarjima qila olishini tekshirish ham dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning yakuniy xulosasi sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, o'zbek va ingliz milliy kino diskursidagi lingvokulturemalarning izomorfik-allomorfik tabiatini va lakunarlik darajalarini bilish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy tarjimonlik faoliyati uchun ham zarur bo'lgan kompetensiya hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda, kino va boshqa audiovizual mahsulotlar orqali madaniyatlararo aloqalar tobora kengayib borayotgan bir paytda, ushbu kabi tadqiqotlar til va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq anglashga hamda xalqlar o'rtasidagi o'zaro tushunishni mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan olti mezonli lakunarlik tasnifi metodologik jihatdan universal xarakterga ega bo'lib, uni boshqa til juftliklari va boshqa diskurs turlari materialida ham qo'llash mumkin, bu esa mazkur ishning kelgusi tadqiqotlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilish salohiyatini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1995). Comparative stylistics of French and English: A methodology for translation (J. C. Sager & M.-J. Hamel, Trans.). John Benjamins. (Original work published 1958)

Vorobyov, V. V. (1997). Lingvokulturologiya: teoriya i metody [Linguoculturology: Theory and methods]. Rossiyskiy universitet druzhby narodov.

Wierzbicka, A. (1997). Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. Oxford University Press.

Sorokin, Y. A., & Markovina, I. Y. (1988). Kultura i tekst: Problema lakun [Culture and text: The problem of lacunae]. Institut yazykoznaniya AN SSSR.

Hale, K. (1975). Gaps in grammar and culture. In M. D. Kinkade, K. Hale, & O. Werner (Eds.), *Linguistics and anthropology: In honor of C. F. Voegelin* (pp. 295-315). Peter de Ridder Press.

Anokhina, T. (2010). Lacunarity as a linguistic and cognitive phenomenon. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 6(2), 1-15.

Ertelt-Vieth, A., & Panasyuk, I. (2012). Culture-specific concepts and lacunae in intercultural communication. Peter Lang.

To'xtaxodjayeva, N. (2017). Badiiy tarjimada lingvokulturemalarning ifodalanishi (ingliz va o'zbek tillari misolida) [Doctoral dissertation abstract]. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Fayzulloyev, O. (2019). O'zbek folkloridagi lingvokulturemalarning inglizcha tarjimada berilishi (bolalar folklori va ertaklar misolida) [Doctoral dissertation abstract]. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Mirzayeva, G. (2020). O'zbek va ingliz badiiy matnlaridagi lingvokulturemalarning semantik tadqiqi hamda tarjima muammolari [Doctoral dissertation abstract]. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti.

Nazmutdinova, S. S. (2018). Garmoniya kak perevodcheskaya kategoriya (na materiale russkogo, angliyskogo, frantsuzskogo kinodiskursa) [Harmony as a translation category (based on Russian, English, and French film discourse)] [Doctoral dissertation abstract]. Tashkent State University.

Abbosov, Sh. (Director). (1988). Mahallada duv-duv gap [Film]. O'zbekfilm.

Newell, M. (Director). (1994). Four weddings and a funeral [Film]. Working Title Films.